

To prikažemo še s petim, zadnjim projekcijskim listom kompleta. Na njem so zarisani samo ustrezni okvirčki, ti okvirčki pa — potem ko ta list spustimo na prve štiri — izdvojijo iz desne sheme vse ugotovljene posebne ritmične enote. Za primer navajam le dokončno sliko prve kitice.

```

U - | U - | U - | U - | U - | U
- - | UU | U - | UU | U - | U
U - | UU | U - | U - | U - | U
U - | U - | UU | U - | U - | U

```

Zadeva je zdaj formalno opravljena. Ta »formalizem« pa je treba osmisлити. Ko ponovno beremo prvo vrstico in posebno pozorno prisluškujemo njenemu ritmičnemu toku, ugotovimo, da prva vrstica teče enakomerno, da pa v verzih, kjer si sledijo trije nepoudarjeni in nato četrti poudarjeni zlog, z glasom nekoliko pohitimo, kar je utemeljeno s teorijo poudarjanja besed, da se torej nekako opotečemo. Kot da bi hoteli kar najhitreje spet ujeti ravnotežje in enakomernost gibanja. To lahko ponazorimo še s trkanjem ob mizo ali celo z malo teatraličnim korakanjem. Zaključek je: Prešeren je ob predpisani metrični shemi ustvaril svojo ritmično strukturo, ki s ponavljajočo se ritmično enoto *UUU* — ustvarja občutek opotekanja.

V sonetu *Življenje ječa* ... so torej v čudovitem skladju: globoka misel, bogastvo besednih in glasovnih figur ter svojstven, vsebini ustrezen ritem. Ta sonet je umetnina prve vrste. Visoko umetniško vrednost pa razodeva tudi cikel v celoti.

Jože Toporišč

Filozofska fakulteta Ljubljana

»SPOZNAVAJMO SLOVENSKI JEZIK« V JEZIKOSLOVNI IN METODIČNI OSVETLITVI

3

V tem delu recenzije je govor o Ssj 6, pripombe pa so omejene (kot v oceni Ssj 5) le na novo snov; kolikor se v Ssj 6 obravnava snov iz Ssj 4 in 5 (npr. obrazilo — končnica, poudarek — naglas, osebkova beseda — osebek, pojmovanje stavčnih členov ipd.) in se prikazuje pojmovno in terminološko enako kot v teh dveh knjigah, veljajo zanjo kritične pripombe iz ocen Ssj 4 in 5.

V Ssj 6 so obravnavani: pravorečje in pravopis (str. 4—5, 16—18, 30—31, 44—46, 47, 60—62, 74—75, 94—96, 110—112, 124—126, 139—141), skladnja (7—12, 20—25, 30—39, 47—55, 63—66, 148—150) ter oblikoslovje (77—88, 97—104, 113—117,

127—129, 142—148). Poleg tega sta v Ssj 6 obdelani še 2 tematični območji, besedni zaklad in praktično sporočanje — a tega se ta kritika ne dotika.

Snov je obdelana pretežno v obliki vaj. Verjetno to ni najboljša pot k temu, da bi si učenec prilastil podobo o zgradbi slovenskega knjižnega jezika, prav iz zgradbe pa je marsikaj laže ne le razumljivo, ampak tudi priučljivo.

Pravorečje in pravopis

Poglavja o pravorečju in pravopisu bi bilo tudi v tej knjigi nujno razdeliti na dva samostojna dela: eden bi obravnaval samo pravorečje, drugi samo pravopis. Učitelj in učenec bi se tako naučila strogo ločiti eno od drugega, s tem pa bi odpadla tudi marsikatera napaka, npr. nerazločevanje oz. mešanje črke in glasu, čemur se ne zna izogniti niti Ssj 6 (prim. 16/1 (beri: str. 16, vaja 1), 31/10, 44/2, 139/2), še manj pa se jim bosta mogla učitelj in učenec. V skupno poglavje Pravorečje in pravopis je razen tega zašlo nekaj stvari, ki niso ne pravopisne ne pravorečne, ampak pretežno oblikoslovne (45/12, 74/2, 111/13, 124/6—8, 139/9). Pač pa gre v pravopis poglavje o pisavi tujk (76/4), sedaj v Besednem zakladu.

In sedaj podrobnosti k posameznim tematičnim območjem.

Pri pravorečju je premalo vaj za t. i. bralno pravorečje, pri katerem učenec bere besedila, opremljena s pravorečnimi znamenji. (Dovolj takih vaj je v knjigah avtorja te recenzije, tj. v knjigah Slovenski jezik, Izgovor in intonacija s recitacijama na pločama, Zagreb 1961, in Zakaj ne po slovensko, 1969; veliko akcentiranih besedil je tudi v Jurančičevem Slovenačkem jeziku (kjer pa je treba marsikaj popraviti). Še bolj pogrešamo t. i. govornega pravorečja, pri katerem se učenec uči pravih glasov s posnemanjem vzorčnega govora (govor s plošč in magnetofonskih trakov, govor iz učiteljevih ust). Tudi za te vrste vaj imamo že učbenike in plošče (Slovenski jezik ima 5 plošč, Zakaj ne po slovensko 6). V sicer akcentiranih besedilih Ssj 6 so tudi napake, bodisi da ni zaznamovan naglas ali pa je zaznamovan napačno: zelena 4/5; Ej, vse 4/7; sèl (ni zaznamovan polglasnik) 17/12; veslà 17/14; sàm, bila, le 17/16.

Pri samoglasnikih verjetno ni sporna jasnost, pač pa pravilnost (barva) izgovora (prim. 16/3). Napačno se govori o dolgem (in kratkem) naglasu (17/13). Naglas ne more biti ne dolg in ne kratek, obojno je lahko le tisto, kar je naglašeno (samoglasniki). Táko nepravilno izražanje je sicer precej splošno razširjeno (tudi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I ga najdemo), pa zato nič bolj upravičeno. Zakaj ne bi otrok učili pravih, natančnih poimenovanj in izražanj. Še bolj napačno je reči, da so »po kakovosti poudarka — samoglasniki /.../ široki ali ozki« (17/15). Poudarek spet ni ne ozek ne širok, ampak je tak le njegov nosilec. Do te zmešnjave prihaja od tod, ker niso dobro obdelana pravorečna znamenja (kar smo že kritizirali) nad samoglasniki (polifunkcionalnost ostrivca, krativca in strešice), in pa seveda zato, ker se ne loči pisana beseda od govorne. — Pri izgovoru črke v na koncu besede ni omenjen možni izgovor u (30/6 — barv), za glas ʉ pa ni dober izraz »soglasniški ʉ« — to je dvoglasniški ali nezložni u.

Napačno je obavnavano t. i. prilikovanje (31/14 in drugje); pri pojavih, kot je pisno *jež*, *vrabca* — govorjeno *ješ*, *vrapca*, ne gre za spreminjanje zvonečih soglasnikov v nezvoneče (in narobe), ampak za zamenjavo zvonečih nezvočnikov s parnimi nezvonečimi in narobe. Pravilo bi se torej moralo glasiti: Črke *b d g z ž dž* beremo pred nezvonečimi soglasniki kot *p t k s š č* in narobe: nezvoneče soglasnike beremo pred *b d g z ž* kot zvoneče. — Za prosti govorni (ne brani) jezik je pravilo naslednje: namesto glasov *b d g z ž dž* govorimo pred nezvonečimi soglasniki glasove *p t k s š č*. Namesto izraza »prilikovanje« se torej priporoča izraz »premena po zvonečnosti«. Ta premena velja tudi za predložno varianto *h*; torej je napačno reči »namesto *k* pišemo in izgovarjamo *h* pred besedami, ki se začenjajo s *k* in *g*« (44/5); pišemo *res*, izgovarjamo pa nezvoneči oz. zvoneči *h* (mehkonebni pripornik).

Da pri prilikovanju ne gre za spremembe, ampak za zamenjave, ki jih v jezikoslovnem jeziku imenujemo premene, se vidi tudi pri t. i. preglasu: na str. 110/6 se pravilno govori o zamenjavi končnic *-ov (-om, -oma)* z *-em (-ev, -ema)*, ne o spremembi *o* v *e*. Žal pa se takoj za tem (111/9-11) spet govori o spreminjanju glasov *k/c g h* v *č ž š*, čeprav gre tudi tu samo za premeno (po mehčanju). Prav bi bilo reči: Namesto *k/c g h* se v nekaterih oblikah besede uporabljajo *č ž š* (rečen/stričev, strižem, strašen) oz. *c z s* nam. *k g h* (peci/naricati, strezi/ustrezati). (Mimogrede: tudi naglašeni *a* v *strašán* se ne podaljša iz polglasnika (nemara iz *strašan*) (111/13), ampak se polglasnik enostavno zamenja z *a*.) Prav je tudi reči, da namesto dveh enakih soglasnikov izgovarjamo le enega dolgega, ne pa da se dva strneta v enega (139/5); zlita *c* in *č* nista pri tem nobena izjema. (V prostem vsakdanjem jeziku namesto dolgih soglasnikov mnogi govorijo tudi navadne ali pa izgovarjajo zapornike dvojno; vendar zadnje za zborni jezik ni priporočljivo.)

V pravopisu so obdelani predvsem velika začetnica in ločila. Oboje se utrjuje z dokaj številnimi nareki. Na določenih mestih bi bilo treba jasno zapisati ustrezna pravila za zaznamovanje kolikosti (/’ ^/ proti /’/) in kakovosti (/’/ proti /’/) naglašene samoglasnika. Pa vsaj še pravilo za zapisovanje soglasnikov v besedah (pišemo jih zmeraj tako, kot jih izgovarjamo pred samoglasniki; primere, ko ne pridejo v tak položaj (*volk*), je treba listirati, posebej pa se opozori tudi na kategorije fonetične pisave *moški*, *lesti*, *z/s*). Zelo prav bi prišla tudi pravopisna vaja, v kateri bi učenec govorjeni *u* zapisoval z *u*, v in *l* (*učiti*, *črv*, v *tem*, *izvzeti*, *drl*), in enako govorjeni *u* (*nauk*, *poudarek*, *povsem*, *siv*, *bil*). Kazalo bi sestaviti še vajo, v kateri bi se vadila pisava govorjenih predlogov (*z/s*, [*iz*]/[*is*], [*od*]/[*ot*], [*k*]/[*g*]/[*h*]/[*γ*]) in posameznih pravopisno težkih besed (*kdo*, *kda*j).

Na tej stopnji je res dobro formulirati pravilo o stavi vejice (37); še bolj splošno je: pišemo jo med prostimi stavki zloženega stavka (zložene povedi), v okviru prostega stavka pa med enakovrednimi ali prirednimi (sem gre tudi pristavek), ne istovrstnimi stavčnimi členi. Seveda bi bilo dobro prej v okviru skladnje utrditi manj običajne stavčne tipe (zvalniške, medmetne, prislovne — t. i. pastavke — in polstavke — vsaj deležniške). Prim.: *Jo!* *Kam bi del!* → *Jo!* *kam bi del!*, ali: *Da!* *Vse je res* → *Da*, *vse je res* (spet zloženi stavek). — Pohvaliti mo-

ramo avtorico zaradi formulacije pravila, kdaj rabimo piko in klicaj (61/8). Pravilo za rabo pomišljaja (94/2) je po vsej verjetnosti nezadostno (češ da poudarja tisto, kar mu sledi).

Pravila o rabi velike začetnice bi bilo dobro zbrati na enem mestu.

Oblikoslovje

Glagol. Pri pomenu oblik za čase: sedanjika (81/35—82/39), prihodnjika in preteklika (82/40—83/42), so pravila brez potrebe podvojena glede na glagolski vid. Dejansko se enako rabijo v vseh vlogah dovršni in nedovršni glagoli. Manjka pa opozorilo (oz. ponazoritev), da nedovršni sedanjik izraža tudi prihodnost (*Jutri gremo na izlet*), dovršni pa tudi dejanje, ki se lahko zgodi vsak čas. Prav tako pogrešamo opozorila, da dovršni sedanjik izraža sedanjost (navadno) le v 1. osebi nekaterih glagolov, zadobnost pa v odvisnikih tipa *Rekel je, da pride ob sedmih*. Izpuščena je tudi naklonska raba (*Jaz vržem kopje 30 m oz. 100 m tečem v 12 sekundah*). Naklonsko se rabi tudi dovršni prihodnjik, ne le nedovršni (*Ali boš zinil ali ne boš! S tem pa ne boš razveselil staršev ipd.*). — Za preteklik ne velja, da ga delamo samo iz dovršnikov (83/42). — Pri oblikah za čase bi bilo nujno delati z izrazi, ki poimenujejo formeme (sedanjik, preteklik, prihodnjik, predpreteklik), da se ločijo oblike od funkcij (pomenov).

Pri glagolskih naklonih se obravnava tudi želelnik (86—87). Oblike tipa *naj* + glagol niso oblikoslovni želelnik (tj. poseben naklon), ampak skladenjski (ki pa se izraža tudi z velelnikom in še drugače). Glagolske naklone, tj. specializirane oblike za izražanje razmerja govorečega do vsebine povedanega, ima slovenščina samo tri: povedni (*delam*), velelni (*delaj*) in pogojni (*delal bi*), povedni in pogojni naklon seveda za različne čase. Tako je ta problematika že obravnavana v Slovenskem knjižnem jeziku 3 (in pred tem npr. v Lenčkovi razpravi o slovenskem glagolu) in tega ni še nihče ovrgel! Ne mešajmo teh glagolskih naklonov s sintaktičnim (85/4 — prihodnjik v velelnih stavkih), saj bi potem tudi nedoločnik bil velelni naklon (prim. 85/8 — *Ne prenašati čenč*) in seveda tudi druge besedne vrste, ki se tudi rabijo v skladenjskem naklonu (*Pozor!, Roke gor!, Tišina!, Mirno!, Na levo! ipd.*).

Pri ponovitvi glagola (131—134) je precej napak zaradi neizčiščene predstave o tem, kaj je trpnik. Treba bi bilo neke obdelati se ob glagolih in jasno pokazati, da se v stavkih kot *Vidim se v ogledalu* ni isti kot v stavkih *Peljem se v mesto* (131/5) in še manj v *Peče se*. — Prava zabloda je tudi pojmovanje t. i. trpnega deležnika (str. 132 in sl.). Imenujmo ga deležnik na -n ali -t in se zavedajmo, da izraža v trpniku dejanje (*Janez je bil tepen*), sicer pa stanje. Primeri v vaji 7 (str. 132) ne izražajo trpnika, ampak vsi po vrsti le stanje (trpnik se da spremeniti v tvornik, stavki tipa *Šestilo je zlomljeno* pa ne pomenijo isto kot *Šestilo so zlomili* (ali je zlomil Lojze). Pravi trpnik: *Janez je bil tepen* → *Janeza so natepli* (isti čas). Deležniki na -l pa niso nikdar trpni, temveč le tvorni, vendar s to razliko, da včasih lahko izražajo ne le dejanje ali potek (*Janez je osivel* — preteklost), ampak tudi stanje (*Janez je osivel* — sedanjost, *Janez je bil osivel* — preteklost) (prim. 133/13—15). Napačno se govori o trpnem deležniku tudi na str. 142—143/5.

Pogojnik (87—88) na splošno izraža umišljena (ne neuresničena) dejanja. Preglednost v primerih bi bila večja, če bi bila v samostojnih oddelkih najprej pogojna podredja, zatem pogojnik v odvisnem stavku in končno v glavnem ali samostojnem: *Ko bi bil to vedel, ti ne bi bil nikdar svetoval oditi od doma — Rekel bi, da je tudi to mogoče — Ali bi mi ti prinesel drva.*

Pri samostalniku (97—104) bi kazalo napraviti drugačno preglednico vrst samostalnika. Prva delitev bi bila na občna in lastna, občna bi delili nato na posamezna ali števna, skupna in snovna, lastna pa na osebna, zemljepisna in predmetna. Sedaj ni hierarhičnega reda. — Starinske oblike oča (99/4) ni treba siliti v zavest učenca, stilistično razlikovati pa bilo treba oblike, kot so *Višnjanje* proti *možje*; tudi *vozmí* in *volmí* ni enako obliki *zobmi* (103/4b); tož. *ščeneta* nam. *ščene* je stilsko zaznamovan.

Pri pridevniku je napačno *Jem črn kruh* (biti mora določna oblika).

Pri zaimkih bi bilo ob oblikah tipa *pódnjo* itd. dobro opozoriti tudi na možnost pisave narazen (*pod njó*), namesto *pódmé* pa na varianto *pod mene*, poleg redkejšega *pod mé*. — Definiciji povratnega osebnega in svojilnega zaimka sta nerodni (128, 129). Prav bi bilo reči: Kadar je predmet (ali prislovno določilo) ista oseba ali stvar kot osebek, se namesto oseb. zaimka rabi osebni povratni. Za povratni svojilni zaimek pa je dovolj, če rečemo, da ga rabimo namesto osebnega svojilnega, če izraža svojino osebkova. — Se v stavkih tipa *V nižini se je razprostiralo sinje morje* ni osebni povratni zaimek (129/11), ampak morfem neprehodnosti; isto velja za *se* v stavku, kot je *Peljem se naravnost v mesto* (131/5).

Skladnja

Tu imamo že modernejšo pojmovanje stavčnih členov (prim. str. 8, osebek), da to namreč niso le besede, ampak tudi bes. zveze (poslednje pa se nerodno imenujejo »besedne skupine«). V stavkih, kot je *Njegov konjič zoblje zlato pšenico*, je *njegov konjič* enostavno osebek, ne osebkova skupina, *zlato pšenico* pa predmet; oba stavčna člena pa sta podredno zložena, tj. sestojita iz samostalniške odnose (ali jedra stavčnega člena) in prilastka. Na str. 20—22 se še dela z neprimernim pojmom osebkova beseda namesto z osebkom. Treba je uvesti pojem priredno zloženi osebek. Posamezne stavčne člene pa moramo definirati natančneje: koga izražajo, ali ustvarjajo odvisnost ali pa so sami odvisni (vrsta odvisnosti), kako se po njih vprašujemo, katera oblika ja zanje značilna (prim. J. Toporišič, O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom, JIS XIV/1969, 77—85).

Na str. 34—35 se operira z napačnimi poimenovanji (in pojmovanji) vrste prilastkov: prilastek s svojo odnosnico nikoli ni v prirednem razmerju, ampak le v podrednem. Zato nimamo prirednih prilastkov (to so ujemalni, in sicer samostalniški, pridevniški (števniški, zaimenski), t. i. podredni prilastki pa so neujemalni). — Opozoril bi še, da posamezne vrste odvisnikov (npr. osebkov, 47 sl., predmetni, 51 sl., prislovni, 53 sl., 63 sl., prilastkov, 64 sl.) enostavno so stavčni členi, ne pa da bi jih »nadomeščali«. To so stavčni členi, ki pa imajo ustroj stavka: *Kdor plačuje davke* (→ *Davke plačujoči* → *Plačeva* -

lec davkov → *Davkoplačevalec*) izpolnjuje svojo državljansko dolžnost — razprto pisano v vseh primerih opravlja isto stavčno nalogo in je osebek. Prim. še *Šel je v mesto, da bi si ogledal film* → *Šel si je v mesto ogledat film* → *Šel je v mesto zaradi ogleda filma*.

Nimamo samo stavkov, ki so zloženi iz glagolskih prostih stavkov (39): prim. *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag — Hej, oblaki preko polja — kam? — Da, veliko sem si prizadeval* (= *Res je (tako je), veliko...*) ipd. — Ko pišemo o končnih ločilih pri zloženem stavku, ne smemo misliti samo na podredje (47: »Na koncu zloženega stavka pišemo ločilo, ki ga zahteva glavni stavek!«). Kako pa je v priredju? Prim. Skj 1, str. 84: *Vsa polja zlatijo se, bregovi rde, nad vsemi rodovi vstaja dan, kakšne sanje ti dušo teže?* — Na napačno pojmovanje priredja kot zveze dveh ali več glavnih stavkov, ki ga srečujemo tudi tu (48), sem opozoril že v recenziji Ssj 5.

Preglednico prostega in zloženega stavka (66) bi si človek želel drugačno. Pri prostih stavkih bi prišla delitev na glagolske (*Oče je tesar, Dežuje*), neglagolske (*Vstati!*, *Tišina*) in pastavke (*Tone, Da, Joj*), zloženi stavki pa bi po tradiciji bili podredni in priredni. Poleg take preglednice bi šla še druga, ki bi kazala podredno strukturo stavkov. Tu bi ločili strukturo prostega in zloženega stavka v tem smislu, da bi pokazali vzporednost stavčnih členov in odvisnikov (osebek — osebkov stavek..., tudi povedkovo določilo — povedkov stavek). Verjetno ne bi škodila še preglednica, ki bi kazala vzporednost priredno zloženih stavčnih členov in stavkov. (Seveda bi pri tem opozarjali tudi na razlike.)

Na koncu teh treh recenzij učbenikov Jalnove bi rad pripomnil, da sem večino tu oporekanih stvari kritiziral že na njihovem izvoru, tj. v Slovenski slovnici štirih avtorjev (1956, 1964) in v Slovenskem pravopisu 1962*, vendar se zlasti Slovenske slovnice kritika praktično skoraj ni prijela (le posredne preko SP), in sicer gotovo ne v korist pouka slovenskega jezika. (Treba je vedeti, da sestavljavci slovnice in jezikovnih vadnic za potrebe našega šolstva po liniji najmanjšega odpora v veliki meri mehanično prepisujejo (oz. strnjeno reproducirajo) slovnico štirih avtorjev z vsemi njenimi napakami, kritiko in znanstvena dela s tega področja pa praktično puščajo vnemar, kolikor jih sploh poznajo.) Recenzije učbenikov slovenskega jezika za osnovno šolo sem se sedaj lotil tudi na spodbudo Zavoda za šolstvo SRS; ta je želel moje pripombe k tem učbenikom, da bi jih upoštevali v novih izdajah. Koristile bodo, upam, tudi komisiji za prenovno učnih načrtov slovenskega jezika za osnovne šole, prispevale pa naj bi še neposredno k izboljšanju pouka slovenskega jezika na osnovnih šolah. Zelo koristno pa bi bilo izbirati uradne recenzente učbenikov na podlagi njihove dejanske strokovne in znanstvene usposobljenosti. — Če bo le utegnil in če mu bo uredništvo JiS-a naklonjeno kot letos, bo avtor v naslednjem letniku JiS-a kritično pretresal še preostale učbenike, ki se rabijo pri pouku slovenskega jezika po naših šolah.

* Jože Toporišič, Probleme der slovenischen Schriftsprache. Scando-Slavica VI/1960, 53—73. — Slovenska slovnica. Sestavili dr. Anton Bajec, dr. Rudolf Kolarič, dr. Mirko Rupel. Ljubljana 1956. Filologija (Zagreb), 3/1962, 278—289. — Fonetika, fonologija in pravorečje v SP 1962. JiS 1962/63, 138—143, 167—173, 206—211. — Popravljen Slovenska slovnica. JiS 1965, 56—79.